УДК 343.237:343.611

М. П. Короленко, доц.

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СПІВУЧАСТЬ В УМИСНИХ УБИВСТВАХ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА КВАЛІФІКАЦІЮ

Проаналізовано проблему відповідальності співучасників злочину, класифікацію форм співучасті, а також її влив на кваліфікацію злочинів.

Ключові слова: співучасник злочину, проста співучасть, складна співучасть, злочинне співтовариство, замовник, посередник злочину , співвиконавець.

Правила теорії кримінального права будуються на тому, що тільки при повній сукупності злочинів, при якій і тільки при якій враховуються всі обставини навіть одиничного злочину , відповідатимуть загальним принципам карної політики держави. Разом з тим, необхідно створити такі норми, які б гарантували уникнення зайвого їх накопичення. Правда, саме введення тієї або іншої спеціальної відповідальності ще не забезпечує охорону інтересів, які законодавець хотів захистити .

Проблема відповідальності співучасників злочину — одна з найбільш складних у кримінальному праві. Справа в тому, що сумісна злочинна діяльність, яка існує між співучасниками, складна сама по собі і тим, що в межах співучасті (як інституту кримінального права) збігаються майже всі питання вчення про злочин. Практичне значення цієї проблеми обумовлене ще й поширеністю сумісної злочинної діяльності і знаходить своє ствердження в тому, що дії всіх співучасників взаємопов'язані. Як показує статистика злочинності, більше половини осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності за особливо тяжкі злочини, скоюють злочини у співучасті.

Громадська небезпечність самого злочину і особи злочинців зростає навіть в тому випадку, коли у вчиненні злочину беруть участь лише дві особи. Але вона різко зростає у тих випадках, коли у вчиненні злочину бере участь група злочинців і особливо коли це організована група злочинців [1, 127].

Вибіркове узагальнення судової практики показало, що серед осіб, засуджених за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах в організованій групі, в 1993 році щодо загальної кількості засуджених цей показник був на відмітці 1,8%, а у 1999 році він досяг 3,7% — тобто виріс на 1,9%.

Незважаючи на численні літературні джерела, єдності поглядів (починаючи з радянських (Трайнин А.Н., 1941; Шнейдер М.А., 1958; Гришаев П.И., Кригер Г.А., 1959) і закінчуючи українськими (Бурчак Ф.Г., 1969; Михайленко П.П., 1995; Тарарухин С.А., 1995), у криміналістів на суть цього інституту кримінального права і його визначення немає. Продовжуються суперечки: щодо загального поняття співучасті і природи цього інституту у кримінальному праві, щодо класифікації форм співучасті і визначення видів співучасників, щодо підстав кримінальної відповідальності при співучасті і межі відповідальності співучасників (Михайленко П.П., 1995; Коржанский Н.И., 1999). Від того, як будуть вирішуватися ці теоретичні питання, безперечно, залежатиме практичне застосування цього інституту, яке в цей час

© М. П. Короленко, 2001

дуже негативно відбивається на класифікації злочинів.

Кваліфікація злочину ускладнюється, якщо він вчинений декількома особами, які виконували при цьому однакові або різні ролі, що при наявності відповідних ознак, зазначених у законі, розглядається як співучасть, тобто спільна умисна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину (ст.19 КК). Ускладнення виникають у зв'язку з тим, що в одних випадках співучасть виступає в ролі конструктивної ознаки основного складу злочину, в інших — кваліфікованого, у третіх — самостійно, як власне співучасть (співучасть у прямому змісті слова) у вигляді пособництва при вчиненні злочину іншою особою — виконавцем (або групою осіб), організації злочину або підбурюванням до нього .

"У той час як норми загальної частини КК про співучасть охоплюють однотипну для всіх злочинів, діяльність організатора, підмовника і пособника не охоплюється спеціальними нормами (щодо окремих видів спільної злочинної діяльності) Особливої частини кодексу" [2, 259].

Зазначене не стосується всіх видів злочинної діяльності. Деякі види спільного умисного вбивства при обтяжуючих обставинах описані у самій ст. 93 КК, і тому додаткової кваліфікації, а саме використання норми закону про співучасть (ст. 19 КК), не потребують. Так, положення Загальної частини КК про співучасть не застосовуються й не поширюються на осіб, що вчинили дії організаційного характеру за п. "и" ст. 93 КК (відповідальність за умисне вбивство, вчинене на замовлення) підмовницького чи пособницького характеру, відповідальність за які передбачена також п. "і" ст. 93 КК (за вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб, або організованою групою), тому що зазначена спільна участь кількох осіб у вчиненні злочину набуває іншого рівня, який надає такому злочину кваліфікованого виду.

При розгляді підстав і меж відповідальності за співучасть, особливе значення мають деякі відправні положення, безпосередньо пов'язані з кваліфікацією: 1) про загальні принципи відповідальності співучасників; 2) про специфіку кваліфікаціїї дій співучасників у залежності від форми співучасті і їхньої особистої ролі у вчиненому (вид співучасті); 3) про особливості кваліфікації дій співучасників при ексцесі виконавця, добровільній відмові від вчинення злочину, невдалому підбурюванні або пособництві; 4) про вплив на кваліфікацію дій співучасників особистості виконавця злочину, зокрема, спеціального суб'єкта [3, 63] .

Насамперед відзначимо, що співучасть не утворює якихось особливих основ кримінальної відповідальності, а передбачає застосування загальних принципів відповідальності. Підставою такої відповідальності є встановлення в діях співучасників конкретного складу злочину. Він визначається ознаками, які характеризують дії кожного співучасника як виконавця, організатора, підмовника або пособника і відповідними елементами складу злочину, в якому брала участь певна особа. Тому при визначенні складу злочину кожного зі співучасників необхідно посилатися на ст. 19 КК і на статтю Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за сумісну участь у вчиненні злочину" [4, 86]. Проте вчинення злочину окремим співучасником дій у даному випадку повинне розглядатися не ізольовано, а в сукупності з діями інших осіб, тобто з'ясовуватися й оцінюватися, які саме шкідливі наслідки настали або могли настати в результаті їхніх спільних дій. Потім уже слід досліджувати питання, у яких межах і в якому обсязі кожний з них повинен притягуватися до кримінальної відповідальності. Тому ми не можемо погодитись з висновком, який зробив Верховний Суд України у постанові Пленуму № 3 від 26.02.1999 р." Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини (абз. 4 п.17-3), де йдеться про відповідальність замовника вбивства, а не якогось іншого злочину і про те, що п. "и" ст. 93 КК "не може застосовуватись тоді, коли замовник доручив заподіяти потерпілому тілесні ушкодження, а виконавець умисно вбив потерпілого; у

цьому разі замовник повинен нести відповідальність за співучасть у вчиненні того злочину, який він організував чи до вчинення якого схилив виконавця, а останній — за той злочин, який він фактично вчинив" [5, 105]. І це в той час, коли умови і порядок відповідальності співучасників у повному обсязі визначаються формою співучасті і функціями (роллю), виконуваними при вчиненні злочину кожним із них.

У залежності від структури зв'язку між співучасниками, ступеня їхньої організованості прийнято виділяти: проста співучасть ("співвиконавство" або "співвинність") і складна (із розподілом ролей). Але це не забезпечує повною мірою рішення питань кваліфікації, оскільки співвиконавство (тобто однакове чи різне виконання ролей фактичними виконавцями) можливе при вчиненні будь-якого умисного злочину, що, ставши груповим, ускладнює оцінку. Структура зв'язку лише іноді характеризується так званим "складанням" дій виконавців, але нерідко не укладається в рамки позначених форм [3, 63] у зв'язку з набагато складнішим характером дій.

Так, і в наведеному нами висновку Верховного Суду України — замовник замовляв тілесні ушкодження, а виконавець без їх нанесення взяв і умисно вбив потерпілого [5, 105-106]. В зв' язку з чим виникає запитання: за які тілесні ушкодження, згідно з висновком і рекомендацією Верховного Суду України, повинен нести відповідальність замовник, якщо їх взагалі немає? Виконавець при вбивстві використав вогнестрільну зброю і з першого пострілу позбавив життя потерпілого.

У сучасних літературних джерелах вчинення злочинів у складі організованої групи прийнято називати "складною формою співучасті", яка передбачає наявність, поряд з виконавцем, організатора, посібника або підмовника (співучасть у вузькому розумінні цього слова). Їх дії можуть бути як обумовлені попереднім зговором, так і не обумовлені ним. Для наявності цієї форми співучасті необхідне усвідомлення кожним учасником того, що він бере участь у спільній злочинній діяльності" [2, 264-265].

Поряд з цим існує й інше тлумачення. Так, С.А. Тарарухін вважає, що складна співучасть (співучасть у прямому змісті слова або власне співучасть) характеризується тим, що дії, які утворюють склад злочину, вчиняються тільки виконавцем (виконавцями). Всі інші особи виступають в іншій ролі (організаторів, підбурювачів, посібників), і їхні дії кваліфікуються за тією ж статтею КК, що і дії виконавця, із застосуванням ст. 19 КК. Узяті поза зв'язком із діями виконавця, вони самі по собі не заподіюють безпосередньої шкоди об'єкту посягання, створюючи лише умови для вчинення злочину виконавцем. Підстави ж відповідальності визначаються тією роллю, що ці особи фактично виконували [3, 70].

Перед тим, як висловити свою думку щодо наведених точок зору, вважаємо за необхідне привести роз'яснення Пленуму Верховного Суду України п. 17-6 постанови: "Під умисним вбивством, вчиненим організованою групою, треба розуміти умисне позбавлення потерпілого життя, здійснене групою, яка являє собою стійке об'єднання двох і більше осіб, що спеціально зорганізувалися для спільної злочинної діяльності .

Відповідальність за умисне вбивство, вчинене організованою групою, настає незалежно від того, була вона створена і функціонувала з метою здійснення саме цього вбивства чи для заняття іншою злочинною діяльністю.

Члени організованої групи, що брали участь у вчиненні умисного вбивства, несуть відповідальність за п. "і" ст. 93 КК без посилання на ст. 19 КК незалежно від того, яку роль вони при цьому виконували.

Якщо організована група являє собою банду, відповідальність її членів настає за ст.69 та п. "і" ст. 93 КК, а за наявності підстав, — і за іншими пунктами останньої" [5, 106-107].

Можна зробити висновок, що чітко визначеної лінії ні у теорії, ні у практиці не вироблено. Одні твердять, що при складній співучасті "дії можуть бути як

обумовлені, так і не обумовлені" попереднім зговором, а також ведуть мову про "необхідну усвідомленість кожним учасником, що він бере участь у спільній злочинній діяльності", нічого не говорячи при цьому про кваліфікацію їх дій .

Інші підкреслюють, що у складній співучасті "дії, які утворюють склад злочину, вчиняються тільки виконавцем (виконавцями)", відмічаючи при цьому, що дії інших співучасників "кваліфікуються" за тією ж статтею КК, що і дії виконавця із застосуванням ст.19", і що їх дії ідуть "поза зв'язком із діями виконавця" і самі по собі не заподіюють безпосередньої шкоди об'єкту посягання" [2, 265].

Як бачимо, обидва висновки відрізняються за змістом і смислом не тільки один від одного, але й від роз'яснення Верховного Суду України, який акцентує свою увагу на тому, що це група, "яка являє собою стійке об'єднання двох або більше осіб, що спеціально зорганізувалися для спільної злочинної діяльності". Зазначається, що відповідальність членів зорганізованої групи настає незалежно від того, на який проміжок часу вона була створена і з якою метою вона функціонувала, тобто для "здійснення саме цього вбивства чи для заняття іншою злочинною діяльністю" тощо.

Найбільш близькою до істини є думка академіка П.П. Михайленка, який говорить, що "в кримінальному законодавстві України загальне визначення поняття організованої злочинної групи поки що відсутнє. Але щодо одного конкретного складу злочину законодавче визначення організованої злочинної групи існує. В диспозиції ст. 69 Кримінального Кодексу, яка передбачає відповідальність за бандитизм, йдеться про "організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації або на окремих осіб, а також участь у такій банді або вчиняємому нею нападі."

Тут, продовжує П.П. Михайленко, розкривається поняття банди як однієї з видів організованих злочинних груп. Але це визначення не можна вважати достатнім для загального законодавчого визначення поняття організованої злочинної групи, вже хоча б тому, що в ньому говориться тільки про напади як форми діяльності організованої групи. Між тим, діяльність організованих злочинних груп не обмежується нападами. Вона часто виявляє себе в різноманітних сферах тіньової економіки, в незаконних операціях з валютою, в утриманні ігорних притонів і притонів розбещення, в торгівлі алкогольними напоями і наркотиками, в дачі хабарів корумпованим посадовим особам та в інших злочинах. Тому необхідне таке законодавче визначення поняття організованої злочинної групи, яке б розкривало як сутність організації злочинної групи, так і форми та методи її суспільнонебезпечної діяльності в різноманітних видах злочинів.

З наведеного вище видно, що від понять попереднього зговору групи осіб або організованої групи суттєво відрізняються поняття злочинного співтовариства (злочинного угрупування, злочинної організації).

У чинному законодавстві (ст. 19 КК), а також у проекті нового КК міститься визначення окремих видів співучасників (виконавець, організатор, підмовник і пособник) і дається характеристика їхніх дій.

Немає сумніву, що в якості критерію для відмежування окремих співучасників законодавець і робоча група Кабінету Міністрів України використовують характер дій кожного із них, їх функціональну роль у суспільно вчиненому злочині; формулюючи статтю про співучасть в загальній частині КК, законодавець і робоча група при визначенні окремих співучасників покладалася на альтернативну характеристику об'єктивної сторони складу тих злочинів, які названі в Особливій частині КК. Бо саме об'єктивна сторона відображає дії особи, яка сумісно вчиняє злочини і є основою співучасті на види [6, 237].

У зв'язку з цим ми не можемо погодитися з роз'ясненням Верховного Суду України № 3, яке він дав у своєму

доповненні до п. 17-3, зазначаючи при цьому, що замовник умисного вбивства, залежно від конкретних обставин справи, повинен визнаватися або підмовником або організатором злочину (якщо тільки він не є його співвиконавцем), і його дії мають кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 19 КК і п. "и " ст. 93 КК [5, 105].

На наш погляд, замовник — це здебільшого особа, яка платить за кінцевий результат і не займається підбором кандидатури, або кандидатур на вчинення замовлюваного нею злочину, тим більше, — не підмовляє і не організовує злочин. Практика свідчить, що замовник завжди залишається в тіні, і його дії у вчиненні злочину закінчуються на спілкуванні з організатором, підмовником або, в гіршому випадку, з посередником, який стоїть між замовником і організатором, підмовником або виконавцем; тобто піднімати його до рівня організатора не слід, бо замовник не бере участі у плануванні злочину, не займається підбором співвиконавців, співучасників тощо. І прирівнювати його до організатора або підмовника немає підстав. Його роль у вчиненні злочину зводиться тільки до замовлення злочину у компетентної особи, тобто відносини між ними — як у продавця і покупця.

Отже, слід зробити висновок : в ст. 19 КК необхідно ввести ще два види співучасників; з них ми називали — *замовник*, іншого — *посередник* злочину. Оскільки роль замовника може закінчуватися саме між посередником і *злочинцем* (незалежно від того, *організатор* він чи *підмовник, пособник* або *виконавець-вбивця*), він — *особа, яка причетна до злочину*. Не виключаємо при цьому випадків прийняття безпосередньої участі у вчиненні злочину — *співвиконавства*; але і при цьому його роль як замовника повинна бути відокремлена від виконавця саме тому, що його діями буде керувати виконавець або організатор, з яким його зведе посередник.

Із роз'яснень Пленуму Верховного Суду України можна зробити такі висновки. **По-перше**, виконавець і співвиконавець — це співучасники злочину далеко не рівнозначні. Якщо виконавцем злочину із спеціальним суб'єктом можуть бути тільки визначені особи, то коло суб'єктів, що відносяться до співвиконавців, спеціальними ознаками не обмежене. **По-друге**, дії співвиконавців, на відміну від організаторів, підмовників і пособників, кваліфікуються так само, як і дії виконавців, без посилання на ст. 19 КК. **По-третє**, співвиконавці можуть складати групу осіб, що є кваліфікуючими обставинами цілого ряду злочинів, тоді як, наприклад, вчинення злочину за попередньою змовою виконавця з пособником не дає підстави розглядати даний злочин як вчинений групою осіб. Посібник ніколи безпосередньо не бере участь у виконанні об'єктивної сторони складу злочину, він лише надає допомогу виконавцю, сприяє до початку вчинення злочину, у момент його здійснення або після нього відповідно до заздалегідь даної обіцянки (наприклад, шляхом приховування). Його дії не є засобом вчинення самого злочину, у тому числі і групового або його частиною.

Отже, *співвиконавець — це особа, що бере участь у злочині, але виконує не весь його склад, що властиво виконавцю, а тільки окремі частини об'єктивної сторони*.

Література

1. Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть. — К.: РИО МВД Украины, 1995. — 249 с.

2. Кримінальне право Укрїни. Загальна частина. — К.: Юринком Інтер, 1999. — 506 с.

3. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. — К.: Юринком, 1995. — 208 с.

4. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. — К.: Правові джерела, 1998. — 896 с.

5. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.. — Х.: Одисей, 2000. — 447 с.

6. Литвин О.П. Соціально-правове та законодавче забезпечення загальної безпеки. — К.: Наукова думка, 1999, — 310 с.

Н. П. Короленко

Одесский национальный университет,
кафедра уголовно-правовых дисциплин и судебно-правовых органов,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

СОУЧАСТИЕ В УМЫШЛЕННЫХ УБИЙСТВАХ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА КВАЛИФИКАЦИЮ

РЕЗЮМЕ

Уголовное законодательство Украины проводит принцип индивидуализации ответсвенности соучастников преступления, исходя из учёта общественной опасности каждого соучастника, которая определяется степенью его участия в данном преступлении и характером совершённых им действий. Законодательное закрепление понятий "преступное сообщество", "заказчик" и "посредник" будет способствовать более эффективной борьбе с умышленными убийствами и другими тяжкими преступлениями.

Ключевые слова: соучастник преступления, простое соучастие, сложное соучастие, преступное сотоварищество, заказчик, посредник, соисполнитель.